

**HUDUDIY TELEKANALLARDAGI MUALLIFLIK KO‘RSATUVLARIDA
TIL VA USLUB MASALALARI**
(Language and style issues in authorship on regional TV channels)

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-20-82-86>

Marg‘uba Oltmishbayevna Dadaxanova

Tayanch doktorant (PhD)

O‘zbekiston davlat jahon tillar universiteti

Toshkent, O‘zbekiston

Tel: 941700736

Elektron manzil: dadaxonovamarguba@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola suxandonlar nutqida til va uslub masalasi mavzusiga bag‘ishlanadi. Nutqimizni adabiy til me‘yorlari asosida to‘g‘ri va ravon qo‘llashimiz, nafaqat xalqimizga, balki millatimizga ham hurmat hissini o‘zida aks ettiradi. Televideniye va radioda faoliyat olib borayotgan jurnalistlar ham bunga e‘tiborsiz bo‘lmasliklari lozim. Televideniye va radio faoliyatini kuzatib, bevosita tinglovchi unga ergashadi va o‘zi sezmagan holda taqlid qila boshlaydi. Natijada til buziladi. Shuning uchun har bir ziyoli, suxandon adabiy tilda gapirishi lozimligiga maqolada alohida urg‘u berilgan.

Kalit so‘zlar: televideniye, OAV tili, teleko‘rsatuv, suxandon, adabiy til, adabiy norma, til normalari, dasturlar.

ABSTRACT

Language is a social phenomenon. Our use of our language in a fluent and literary language reflects a sense of respect not only for our people, but also for our nation. It is not for nothing that our great ancestor Alisher Navoi said, "You want the language, you pay attention to the people". Journalists working in television and radio should not ignore this either. While watching or listening to TV and radio, the direct listener follows him and unknowingly imitates him. As a result, the language is distorted. That is why every educated, sukhandon should speak a literary language.

Keywords: television, media language, television, sukhandon, literary language, literary norm, language norms, programs

KIRISH

Axborot jamiyatini rivojlantirish yoʻlida, ommaviy axborot vositalari tilini oʻrganish ijtimoiy va, ayniqsa, jurnalistika taʼlimotining ajralmas qismiga aylandi. Hozirgi oʻzbek tili normalarning keng tizimi: imlo, orfoepik, leksik, grammatik, stilistik jihatdan bugungi kunda gazeta, jurnallarda, radio va televideniya adabiy til meʼyoriga amal qilish soʻzlashuv madaniyatini talab qiladi. Ommaviy axborot vositalarining tili, asosan, yozma va ogʻzaki shaklda qoʻllanadi. Tilimizning bugungi koʻrinishi, normaning holati yoki barqarorlikni yoʻqotishning belgisi emas, balki moslashuvchanlik va oqilona koʻrsatkichdir. Bu meʼyorni muloqotning hayotiy vaziyatiga moslashuvchanligidir. Adabiy norma shakllanish manbalarining oʻzgarishi avvalgi qattiqqoʻllik va muqarrarlikning meʼyor boʻyicha yoʻqolishini izohlaydi. Bir tomondan, ommaviy axborot vositalari, eng tezkor ommaviy axborot vositalari sifatida faoliyat olib bormoqda, albatta, birinchi navbatda, obyektiv maʼlumotlarning qayta takrorlanishi mavjud.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Leksik, grammatik faol jarayonlar va tildagi stilistik (ogʻzaki nutqdagi fonetik va aksentual) oʻzgarishlar mavjud. Boshqa tomondan, xuddi shu foydalanish boʻyicha normativ cheklashlar soʻzlashuv odobining yoʻqligiga qadar tili buzilgan, qoʻpol, jargon va odobsiz soʻzlarni qoʻllash odatiy holga aylangan edi. Ommaviy axborot vositalarida "ogʻzaki erkinlik" ham bevosita mavjudligi bilan birga soʻzga beparvo munosabat va tahririyat ishiga yetarli darajada jiddiy munosabat natijasida paydo boʻladigan nutqiy xatolardir.

Anʼanaviy ommaviy axborot vositalarining dinamik rivojlanishi bosma, radio, televideniya, yangi kompyuter axborot texnologiyalarining paydo boʻlishi, jahon axborotlarining globallasuvi soʻzni ishlab chiqarish va tarqatish kosmik jarayoniga katta taʼsir etmoqda. Bu murakkab va koʻp qirrali jarayonlarning barchasi nafaqat ilmiy tushunishni, balki ommaviy axborot vositalari tilini amaliy tadqiq etishning yaxlit paradigmasini ishlab chiqishni ham talab etadi. Yozma va ogʻzaki nutqda til meʼyorlariga amal qilish ommaviy axborot vositalari matnlarida fonetik, leksik, grammatik, stilistik jihatlarining xususiyatlari va qonuniyatlari, media tilining asosiy xususiyatlarini shakllantirish media belgilarida namoyon boʻladi.

Zamonaviy dunyoda til muayyan maqsadga erishish va maʼlum oqibatlarni keltirib chiqarishga qaratilgan toʻlaqonli faoliyat sifatida qaraladi. Shuning uchun qonun boʻyicha bunday faoliyat bilan bogʻliqligi nuqtayi nazaridan talqin qilinishi mumkin. Axloqiy va huquqiy normalarni buzish, masalan, tilni manipulyativ ishlatish

haqiqatlarini o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan ommaviy axborot vositalarida yoki nutq firibgarligida qasddan haqorat qilingan hollarda, huquqiy aralashuvga ehtiyoj tug'iladi.

Ommaviy axborot vositalari xodimlari (jurnalistlar, muharrirlar) gazeta matnlarida kommunikativ vazifa bajaradi. Shu bilan birga, u to'liq (yashirin, to'liq, nazarda tutilgan) sarmoya hodisasining tilda mavjudligi, ya'ni til birliklarida haqoratli ma'no ifodalash hollarini hisobga olish zarur.

Ommaviy axborot vositalari, jurnalistlar va muharrirlar huquqiy axborot yetishmasligidan, huquqiy normalarning holatini tushunarli tarzda ifodalaydigan yuqori sifatli uslubiy va tahliliy materiallar taqchilligini boshdan kechirmoqda. Tadqiqotchilar zamonaviy televizion yangiliklarni standartlashtirishni tobora ko'proq qayd etishyapti: matnlar ma'lum andoza bo'yicha quriladi, axborot materiali shu sxemaga muvofiq tuziladi [Kiria K.D., 2007: 24]. Axborot materiallari (notalar) kompozitsion tuzilishining bir xilligi ularning lingvistik va stilistik dizaynini birlashtirishni ham belgilaydi.

Asosiy axborot matnining ("qattiq" yangiliklar, voqealar yozuvlari) tasviri chirkin bo'lib, maxsus obrazni ishlatmasdan yaratilgan vositalar-troplar va ritorik raqamlarsiz ochib berish qiyin bo'ladi. Bo'lib o'tgan voqea faqat bitta ma'lumot beradi, jurnalist voqeani yoritishda nutq mavzusining yangi g'oyasini o'xshash hodisalarga nisbatan qiyoslab namoyish etadi [Romansova T.D., 2013: 141]. Axborot materiallari mualliflari tomonidan qo'llaniladigan majoziy vositalar, ko'p hollarda, uzoq vaqt voqea haqidagi tasavvurini yo'qotgan, o'chirilgan voqealar asosida metaforik tarzda taqqoslanadi: ...Real voqeani boshdan kechirganlar uni tan oladi. Bu voqea haqidagi xabarni matn o'z ichiga olmaydi, degani emas, balki obrazli yoki ichki shaklga ega bo'lgan so'zlar bilan voqeani ochib beriladi. Ichki shakl tasvirning haqqoniy asosini o'zgartirmaydi. Voqelikning axborotli "modeli" leksemaning stilistik konnotatsiyasi (qo'shimcha baholovchi, ifodalovchi, emotsional orttirilishi) tufayli faqat yanada yaqqolroq tuzatiladi [Romansova T.D., 2013: 141-142].

Yangiliklar dasturida emotsional tuzlarning namoyon bo'lishi va muallifning o'z-o'zini ifoda etishiga e'tibor qaratilgan, shunga qaramay, ayrim jarayonlar, obyektlar va dalillar baholovchi xususiyatlar bilan birga keladi va shu asosida qaror qabul qilinadi. Kuzatishlarimizga ko'ra, kirish so'z va so'z qismlari orasidagi munosabatni ko'rsatuvchi so'z birikmalari, ayniqsa, tez-tez uchrab turadi. Odatda, muxbirlar nutqi shaxsiy elementlardan ko'proq to'yinadi, chunki hisobotlarning maqsadi tinglovchilarga ko'rganlarini o'z ko'zi bilan yetkazishdir. Biroq shuni ta'kidlash kerakki, ayrim hollarda jurnalistlar biror mavzu asosida ko'rsatuv tayyorlashda u yerda ish yuritayotgan

xodimlarning tilida bemaol muloqot qiladilar. Jamiyat rivojlanishi natijasida chet eldan kirib kelgan insonlar bilan bemaol uning tilida gaplashmoqdalar. Masalan, Namangan TVda tadbirkorlar bilan muloqotda chet eldan kelgan agronom bilan erkin tarzda muloqot qilinishiga guvoh bo‘lamiz. Badiiy obrazdan farqli o‘laroq jurnalistik obraz o‘z-o‘zidan estetik yakun topmas ekan, u utilitar, amaliy vazifalarga xizmat qiladi: bo‘layotgan voqealarning ijtimoiy ma’nosini ko‘rsatish, siyosiy, madaniy hodisada tipik va farqli jihatlarni aniqlaydi [Romansova T.D., 2013: 146].

Morfologik jihatdan bayonni ifodalashning asosiy vositasida fe’l shakllari:

1. *O‘tgan zamon*: Prezident Sh.Mirziyoyev tashrif buyurdi. Shahar va qishloqlarda yosh oilalar uchun inshootlar qurildi; O‘zbekiston prezidentlik lavozimiga yana uchta nomzodni ro‘yxatga oldi. Fe’lning aniq o‘tgan zamon shakli mukammallik ma’nosiga ega, boshqacha aytganda, bir harakat natijalari keyingi vaqt rejasi uchun tegishli bo‘ladi.

2. *Kelasi zamon*: O‘zbekiston parlamenti respublikaning yangi bosh vaziri masalasini ko‘rib chiqadi. Viloyat hokimi “Universiada – 2019” uchun tayyorgarlik qanday ketayotganini tekshiradi. Misollardan ayon bo‘lmoqdaki, kelasi zamonda ifodalangan fe’llar hali amalga oshirilmagan harakat-holatni ifodalaydi.

3. *Hozirgi zamon*: Yoshlar bugungi tadbirda faol ishtirok etyaptilar. Chegara hududlarida keng ko‘lamli qidiruv-qutqaruv operatsiyasi davom etmoqda. Bu o‘rinda ayni vaqtda yuz berayotgan voqea-hodisa o‘z aksini topgan [Dedaxanova M., 2016: 254]. Bu axborot dasturi so‘zlovchining real pozitsiyasini vaqtga nisbatan ifodalovchi voqealar, nutq jarayoni esa tasvirlangan voqealarning vaqt markazi hisoblanadi. Dasturda tasvirlangan barcha voqealar sodir bo‘ldi. Yaqin o‘tmishda yoki hozirgi paytda sodir bo‘layotgan, voqealarning o‘zi va ularning oqibatlari esa tomoshabinlar tomonidan ko‘rilayotgan vaqtda muhimdir.

Shunday qilib, yangiliklar dasturida tasvirlangan barcha voqealar o‘tmish yoki hozirgi vaqt rejasi bilan bog‘liq. Shu bilan birga, yangiliklar rivoji shunday tarzda quriladiki, voqealarning o‘tgan rejasi hozirgi (gapirish payti) ramkaga joylashtiriladi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni ta’kidlaymizki, hududiy telekanallarni faqat shu viloyat va qisman qo‘shni viloyatlar ko‘ra oladi. Bu kanallarda uslubiy xatolarni ko‘p uchratamiz. Biz kattalar bunga befarq qarashimiz mumkin. Lekin uni kuzatib borayotgan yoshlar bu odatiy holdek, unga ergashib taqlid qilishlari tabiiy. Bu tendensiya lekin xafa bo‘lish mumkin emas, chunkiadabiy o‘zbek tili-xalqimizning mulki. Vatanimizga bo‘lgan muhabbat ona tilimizga xurmat ruxini shakllantirish

suxandonlarning asosiy vazifasi sanaladi. Chunki, ularni butun viloyatko‘radi va ulardan ibrat oladi. ularga taqlid qiladi. Shunday ekan, ular o‘z tilini mukammal bilishi va so‘zlarni to‘g‘ri qo‘llashlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Dedaxanova M., Dadaxonov A. O‘zbek tili fanidan ma’lumotnoma. Qo‘llanma. - Toshkent: Yangi kitob, 2016.
2. Galperin I.R. Matn lingvistik tadqiqot obyekti sifatida / I.R. Galperin. -Moskva:, 2006.
3. Kiria K.D. Yangiliklar televizion matn: tuzilishi, strategiya, ifoda: mavhum. //Dis. ... filologiya fanlari nomzodi. M., 2007.
4. Romansova T.D. Jurnalistikada og‘zaki tasvir: uslubiy jihat: darsliklar qurildi.Irkutsk: ISU nashriyoti, 2013.
5. Volodina M.N. Zamonaviy rus tilining muammolari ommaviy axborot vositalarining ko‘zgasida / M.N. Volodina.- Kirish holati: <http://www.philol.msu.ru/~rly/ilm-fan/smi/> (kirish: 26.09.2019).
6. Khasanova G., Nikadambaeva K., Kenjaboev S. THE ROLE OF EDUCATION SYSTEM IN HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT //East European Scientific Journal. – 2021. – T. 1. – №. 2 (66). – C. 48-51.
7. Khasanova, G. K. (2021). MAIN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION AND PROFESSIONAL TRAINING IN THE WORLD. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1*(Special Issue 1), 257-262.
8. ХАШИМОВА, С. (2019). On some features of teaching foreign language for students of non-philological areas at the initial stage. *Евразийское Научное Объединение, (1-6)*, 334-338.
9. Hashimova, S. A., & Nasirova, S. A. (2021). FEATURES OF FORMING OF ANIMATED NOUNS WITH THE AFFIXES IN MODERN CHINESE LANGUAGE. *Journal of Central Asian Social Studies, 2*(04), 1-10
10. Nasirova, S. A. (2020). CONCEPTS OF 中国梦想" CHINESE DREAM" AND 类命运共同" COMMUNITY OF THE ONE FATE OF HUMANITY"-A LINGUISTIC AREA. *Journal of Central Asian Social Studies, 1*(01), 05-14.
11. Abdullaevna, N. S. (2020). Lexical-semantic and cognitive specifics of political discourse (based on Si Jinping's speeches). *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 10*(5), 1086-1092.